

Józef Dębiński

Biskupie Gimnazjum im. ks. Jana Długosza we Włocławku w latach 1916-1939

Studia Włocławskie 8, 355-369

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF DEBIŃSKI

**BISKUPIE GIMNAZJUM IM. KS. JANA DŁUGOSZA
WE WŁOCŁAWKU
W LATACH 1916–1939**

Wychowanie nowych zastępów inteligencji polskiej w duchu katolickim i patriotycznym było głównym celem założonego w 1916 r. przez bpa Stanisława Zdzitowieckiego Gimnazjum Humanistycznego im. ks. Jana Długosza we Włocławku,¹ pospolicie nazywanego „gimnazjum biskupim”, a przez samego założyciela „beniaminkiem serca”.² Ordynariusz kujawsko-kaliski zaraz po objęciu rządów w diecezji zabiegał u władz rosyjskich o zgodę na otwarcie szkoły, na wzór gimnazjum św. Katarzyny w Petersburgu. Rząd carski jednak takiej zgody nie wyraził.³ Dopiero w okresie I wojny światowej, podczas okupacji niemieckiej, po długich pertraktacjach, w dniu 19 czerwca 1916 r. została wyrażona zgoda na powstanie 8-klasowego gimnazjum filologicznego.⁴ Nowo powstałej szkole ordynariusz udostępnił część pałacu biskupiego.⁵

Uroczyste otwarcie szkoły nastąpiło 2 września 1916 r. po odprawieniu nabożeństwa w bazylice katedralnej przez bp. S. Zdzitowieckiego.⁶ W pierwszym roku istnienia utworzono klasę wstępną i klasy od I do IV; w sumie do szkoły uczęszczało 165 uczniów.⁷ Przy gimnazjum istniała też bursa dla 30 uczniów.⁸

Od chwili powstania aż do 1927 r. szkoła używała nazwy: Gimnazjum Męskie im. ks. J. Długosza, ale funkcjonowała też pod nazwą: 8-klasowe Gimnazjum Filologiczne im. ks. J. Długosza utrzymywane przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Po śmierci bp. S. Zdzitowieckiego nazywała się: Gimnazjum Męskie im. ks. J. Długosza Kurii Diecezjalnej we Włocławku założone przez biskupa Zdzitowieckiego. W maju 1933 r. zarejestrowano ją pod nazwą: Prywatne Gimnazjum im. ks. J. Długosza utrzymywane przez Kurię Biskupią we Włocławku; nazwa ta obowiązywała do 1937 r. Natomiast w latach 1937–1939 szkoła funkcjonowała jako Prywatne Liceum Męskie Ogólnokształcące im. ks. J. Długosza.⁹

Włocławskie Gimnazjum im. ks. J. Długosza miało status szkoły wyznaniowej i było własnością Kurii Diecezjalnej, a jej naczelnym zwierzchnikiem był biskup włocławski.¹⁰ W imieniu Kurii szkołą administrował dyrektor, który – jako bezpośredni zwierzchnik wszystkich pracowników szkoły – miał prawo doboru kadry, ale o wszystkich zmianach zobowiązany był powiadamiać kuratorium.¹¹

Pierwszym dyrektorem gimnazjum został Seweryn Brzozowski, który pełnił ten urząd przez trzy lata. Jego następcą w roku szkolnym 1919/20 był ks. Wacław Kwarciański. Przez następne trzy lata (1920–1923) funkcję dyrektora szkoły pełnił ks. Rudolf Filipiński. Od 1923 r. dyrektorem został Franciszek Zieliński. Kolejna zmiana na tym stanowisku nastąpiła z początkiem roku szkolnego 1926/27, kiedy to funkcję dyrektora objął ks. Apolinary Leśniewski i pełnił ją do 1931 r. Ostatnim dyrektorem przed wybuchem II wojny światowej był ks. Mieczysław Chwiłowicz.¹²

Szkoła w tym okresie miała trzy siedziby. Pierwszą, jak wcześniej wspomniano, było przeznaczone przez założyciela lewe skrzydło pałacu biskupiego, gdzie znajdowało się osiem sal, w tym pięć lekcyjnych, sala gimnastyczna, pokój nauczycielski i kancelaria szkoły. Gimnazjum wyposażone było w bogate zbiory przyrodnicze, przyrządy do ćwiczeń z fizyki, bibliotekę uczniowską i nauczycielską.¹³ W czasie bitwy o Włocławek w dniu 16 sierpnia 1920 r. spłonął pałac biskupi, a z nim wszystkie pomieszczenia szkolne. Spaliły się też zbiory i pomoce naukowe, biblioteka i archiwum gimnazjum.¹⁴ Szkołę umieszczono wtedy w budynku przy ul. Tumskiej 14 (róg ul. Tumskiej i Gdańskiej; do tego czasu mieściła się tam bursa).

Wzrastająca liczba uczniów¹⁵ i trudna sytuacja lokalowa skłoniły założyciela gimnazjum do podjęcia decyzji o wybudowaniu nowego gmachu szkoły. W tym celu w 1925 r. zawiązał się „Komitet Budowy Gimnazjum Diecezjalnego we Włocławku im. ks. J. Długosza”, na którego czele stanął jako prezes biskup Wojciech Owczarek.¹⁶ Rada Miejska przyznała plac pod budowę szkoły przy ul. Łęskiej 26. Zgodnie z projektem, nowy budynek miał pomieścić ok. 500 uczniów, a koszt jego budowy przewidywano na 875 tys. zł.¹⁷ Fundusze na budowę gimnazjum pochodziły w większości z ofiar i składek duchowieństwa oraz społeczeństwa. Również w tym celu organizowano różnego rodzaju imprezy kulturalne, a także loterie fantowe. Kamień węgielny pod rozpoczętą budowę poświęcił w dniu 29 września 1925 r. bp S. Zdzitowiecki.¹⁸ Natomiast poświęcenia nowego gmachu i sztandaru szkoły dokonał w niedzielę, w dniu 7 października 1928 r. ówczesny administrator diecezji bp Władysław Kry-

nicki.¹⁹ Na fasadzie dwupiętrowego gmachu umieszczono napis, stanowiący parafrazę słów Seneki: „Vita sine litteris mors est”.²⁰ Zaraz po wybudowaniu szkoły przystąpiono również do budowy internatu, którą to inwestycję ukończono w sierpniu 1931 r.,²¹ chociaż jego poświęcenie odbyło się już wcześniej, bo 4 października 1930 r.²²

W roku szkolnym 1934/35 wybudowano dużą salę gimnastyczną, a także zakupiono place, na których urządzono boisko oraz założono ogród. W nowym gmachu szkolnym znajdowały się dwie kaplice półpubliczne: duża z trzema ołtarzami dla nauczycieli i uczniów oraz mała z jednym ołtarzem dla czterech sióstr honoratek (Zgromadzenie Sióstr Niepokalanego Serca Maryi) zatrudnionych w zakładzie.²³

Szkoła posiadała wykwalifikowaną kadrę nauczycieli, dobre warunki lokalowe oraz bogato wyposażone pracownie: fizyko-chemiczną, przyrodniczą, geograficzno-historyczną i zajęć praktycznych, a także biblioteki: uczniowską i nauczycielską. Wszystkie te czynniki powodowały, że rozwijała się dynamicznie i to niewątpliwie zdecydowało o nadaniu jej w 1923 r. przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,²⁴ jako gimnazjum humanistycznemu, praw państwowych kategorii „A”.²⁵

Z kolei o jej popularności wśród młodzieży świadczy fakt, że w szczytowym okresie rozwoju, a więc w roku szkolnym 1938/39, szkoła liczyła 518 uczniów, z czego na liceum i gimnazjum przypadało ok. 300 osób, reszta na szkołę powszechną.²⁶

Kandydaci zgłaszający się do gimnazjum przedstawiali dyrekcji dokumenty: metrykę chrztu lub urodzenia, świadectwo powtórnego szczepienia ospy, świadectwo odejścia ze szkoły, do której poprzednio uczęszczali.²⁷

Egzamin wstępny, który odbywał się pod koniec czerwca lub w sierpniu, obowiązywał tych, którzy ukończyli drugi szczebel programowej szkoły powszechnej trzeciego (7 klas jednorocznych) lub drugiego stopnia (dwuletnia klasa VII), do liceum natomiast przyjmowano na podstawie świadectw. Na egzaminie trzeba było wykazać się następującymi umiejętnościami: z religii – znajomością pacierza, zasadniczych prawd wiary oraz najważniejszych faktów z Nowego i Starego Testamentu, z języka polskiego – płynnym czytaniem ze zrozumieniem treści, umiejętnością opowiadania wyznaczonego tekstu, znajomością ortografii i podstaw gramatyki (części mowy i części zdania, rozróżnienie liczby pojedynczej i mnogiej, odmiana rzeczownika oraz formy czasownika w trybie orzekającym) i matematyki – pisania liczb do 2 tys., biegłości w czterech dzia-

łaniach liczbami całkowitymi, dzielenie dzielnikiem jedno- i dwucyfrowym, znajomością tabliczki mnożenia i najważniejszych jednostek miar i wag.²⁸

W gimnazjach o profilu klasycznym i humanistycznym od 1920 do 1933 r., czyli do tzw. reformy jędrzejewiczowskiej, realizowano nauczanie dwupoziomowe. Poziom pierwszy stanowiły klasy I–III, w których zasadniczo obowiązywał ten sam program, jak w trzech ostatnich klasach siedmioklasowej szkoły powszechnej, natomiast poziom drugi obejmował klasy IV–VIII.²⁹

W prezentowanej szkole obowiązywał ramowo ten sam program nauczania, który realizowany był w szkole państwowej. Na realizację programu istotny wpływ miała liczba godzin lekcyjnych. W pierwszym roku istnienia gimnazjum uczono m.in. religii, języka polskiego, kaligrafii, łaciny, języka francuskiego i niemieckiego (od kl. II), kultury klasycznej, historii, geografii, przyrodoznawstwa, fizyki z chemią, matematyki, geografii, propedeutyki filozofii oraz wychowania fizycznego, co w sumie stanowiło od 22 do 31 godzin tygodniowo.³⁰ Do przedmiotów nadobowiązkowych należały: rysunki, śpiew, muzyka i roboty ręczne.³¹

Tygodniowa liczba godzin w roku szkolnym 1926/27 ³²

Przedmioty	Klasy									Razem
	wstępna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Religia	2	2	2	2	2	2	2	2	2	18
J. polski	6	4	4	4	4	4	4	5	5	40
Łacina	–	–	–	–	5	5	5	5	5	25
J. francuski	–	–	5	5	4	4	4	4	4	30
Historia	–	2	2	2	3	4	5	5	4	27
Geografia	–	2	2	2	2	2	–	–	–	10
Matematyka	5	5	4	4	4	4	4	4	4	38
Fizyka	–	–	2	3	–	–	3	3	4	15
Chemia	–	–	–	–	–	–	–	2	–	2
Przyroda	2	2	2	3	3	–	–	–	–	12
Anatomia	–	–	–	–	–	2	–	–	–	2
Higiena	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Propedeutyka filozofii	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Kaligrafia	1	2	–	–	–	–	–	–	–	3
Rysunki	–	2	2	2	2	2	2	–	–	12

Pod względem ważności wszystkie przedmioty nauczania podzielono na trzy grupy:³³

I	II	III
język polski	religia	higiena
łacina	historia	zajęcia praktyczne
języki nowożytne	geografia	rysunki
matematyka	przyroda	śpiew
fizyka	filozofia	gimnastyka

Za poziom wiedzy z danego przedmiotu bezpośrednio był odpowiedzialny uczący nauczyciel, natomiast za poziom nauki w klasach – komisja klasowa (wychowawca i nauczyciele uczący w danej klasie). W celu korelacji procesu nauczania oraz odpowiedniego rozkładu materiału na poszczególne okresy powoływano specjalne komisje przedmiotowe, w skład których wchodził nauczyciele pokrewnych przedmiotów.³⁴

Skuteczność osiągnięcia głównego celu realizowanego przez szkołę w znacznej mierze zależała od personelu nauczającego i wychowującego. Dlatego starano się zatrudniać nauczycieli o wysokich kwalifikacjach zawodowych i moralnych.³⁵ I tak już w pierwszym roku szkolnym 1916/17 na 14 nauczycieli (5 księży), większość miała ukończone studia wyższe.³⁶ W roku szkolnym 1926/27 w gimnazjum pracowało 21 nauczycieli, w tym trzech było tylko z wykształceniem średnim. Kilku z nich ukończyło studia zagraniczne.³⁷ Dane z roku szkolnego 1937/38 wskazują, że w szkole było zatrudnionych 33 nauczycieli, w tej liczbie 5 księży oraz pastor (nauczyciel religii dla uczniów wyznania protestanckiego). Z tego grona nauczycielskiego aż 22 pedagogów posiadało wykształcenie uniwersyteckie.³⁸

Na ogólny prestiż szkoły wpływały dość wysokie kryteria klasyfikacji. Dla przykładu warto podać, że w latach szkolnych od 1931/32 do 1937/38 ilość niepromowanych uczniów wahała się od 13,6% do 22,6%. Stosowanie takich kryteriów sprawiało, że prawie wszyscy abiturienti dopuszczani byli do egzaminów maturalnych, które zdawali z dobrymi wynikami.³⁹ Przeciętna liczba maturzystów wahała się od 10 w roku szkolnym 1924/25 do 31 w roku szkolnym 1938/39.⁴⁰ W sumie w latach 1924–1939 r. świadectwo maturalne otrzymało 266 absolwentów.

Aby uzyskać świadectwo dojrzałości, należało zdać egzamin maturalny w formie pisemnej i ustnej. Część pisemna matury obejmowała: język polski i historię wraz z nauką o Polsce współczesnej. W części ustnej uczniowie mieli – poza religią, która była obowiązkowa – do wyboru czte-

ry przedmioty: język łaciński, język grecki, kulturę klasyczną oraz fizykę z chemią.⁴¹ Regulamin przewidywał pięć dni na egzaminy pisemne, a na ustne trzy dni.⁴² Na świadectwie maturalnym wypisywano jako oceny ostateczne stopnie uzyskane z przedmiotów egzaminacyjnych oraz oceny roczne uzyskane w klasach VI–VIII, m.in. z języka nowożytnego, przyrodoznawstwa, propedeutyki filozofii, ćwiczeń fizycznych i higieny.⁴³

W związku z ogólną reformą szkolnictwa w Polsce, do czego zobowiązywała uchwalona przez sejm 11 marca 1932 r. ustawa o szkolnictwie,⁴⁴ dokonano również reorganizacji Gimnazjum im. ks. J. Długosza. Od 1933 r. szkoła posiadała sześcioklasową szkołę powszechną męską⁴⁵ i czteroklasowe gimnazjum ogólnokształcące, a od 1937 r. dwa wydziały (profile) liceum: humanistyczny i przyrodniczy.⁴⁶

Odtąd egzamin maturalny pisemny i ustny zdawali absolwenci gimnazjum i liceum. W gimnazjum pisemny egzamin maturalny obejmował trzy przedmioty: język polski (obowiązkowy) oraz do wyboru: matematyka, fizyka, język francuski, język niemiecki, historia, łacina, natomiast na egzaminie ustnym zdawano cztery przedmioty: obowiązkowo jeden język obcy (łaciński, francuski, niemiecki) i do wyboru: język polski, matematyka, historia i fizyka.⁴⁷

Na innych zasadach odbywał się egzamin maturalny w liceum. W profilu humanistycznym obowiązywał egzamin pisemny z języka polskiego oraz do wyboru z języka niemieckiego lub francuskiego. W profilu przyrodniczym na egzaminie pisemnym zdawano: język polski i fizykę, natomiast na egzaminie ustnym: religię, biologię, chemię i fizykę.⁴⁸

Zgodnie z założeniami statutowymi szkoła przeznaczona była dla młodzieży męskiej, wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej.⁴⁹ Do szkoły tej nie mieli prawa wstępu Żydzi.⁵⁰ Bywały jednak odstępstwa od tej reguły dla młodzieży wyznań protestanckich i prawosławnego.⁵¹ Do gimnazjum przyjmowano chłopców w wieku od 12 do 16 lat. Rygorystycznie przestrzegano też limitu przyjęć.⁵²

Zgodnie z rozporządzeniem MWRiOP z dnia 27 marca 1933 r. uczniowie szkół średnich musieli nosić jednolity strój. Dlatego w marcu 1934 r. powołano w gimnazjum specjalną komisję do przygotowania mundurków szkolnych. Strój został zatwierdzony przez kuratorium, a składał się z mundurka, płaszcza i czapki.⁵³

W Gimnazjum im. ks. J. Długosza uczyli się chłopcy pochodzący z różnych środowisk społecznych. W pierwszych latach istnienia gimnazjum największą grupę społeczną stanowili synowie rolników, rzemieślników, kupców i urzędników państwowych. W roku szkolnym 1918/1919

dzieci rolników stanowiły 30%.⁵⁴ Można powiedzieć, że w pierwszym dziesięcioleciu istnienia szkoły większość uczniów pochodziła ze środowisk niezamożnych. Inaczej rzecz się przedstawiała w ostatnich latach przed wybuchem II wojny światowej, kiedy to w liceum uczyło się najwięcej młodzieży z rodzin zamożnych. Synowie ziemian stanowili 27%, a urzędników 21%.⁵⁵ W gronie uczniów, mimo przewagi chłopców wywodzących się ze środowisk uprzywilejowanych, znajdowała się też pokaźna grupa pochodzenia robotniczego i chłopskiego. Młodzież biedniejsza uzyskiwała wykształcenie średnie dzięki ulgom finansowym udzielanym jej przez Kurię Diecezjalną przy uiszczaniu opłat.⁵⁶

Wysokość opłat pobieranych w gimnazjum za naukę była zróżnicowana. Zależała od klasy, do której uczeń uczęszczał. I tak w pierwszym roku istnienia szkoły średni koszt na jednego ucznia wynosił 329 marek. Roczna opłata wpisowa w tym okresie wynosiła: I kl. – 200 marek, II kl. – 250 marek, III kl. – 250 marek i IV kl. – 300 marek.⁵⁷ W roku szkolnym 1937/38 miesięczna opłata za naukę we wszystkich klasach gimnazjum i liceum wynosiła 70 zł miesięcznie. Ponadto każdy uczeń zobowiązany był uiszczyć na początku roku szkolnego opłatę wpisową w wysokości 10 zł oraz opłatę tytułem tzw. taksy laboratoryjnej w wysokości również 10 zł.⁵⁸ Uczniowie korzystający z internatu płacili 65–95 zł miesięcznie. Przy przyjmowaniu do internatu trzeba było zapłacić wpisowe w wysokości 10 zł oraz 50 zł tzw. depozytu na wypadek ewentualnego zniszczenia urządzeń.⁵⁹ Uczniowie gimnazjum i liceum ponosili również koszty obowiązkowych wycieczek programowych, zwykle w wysokości 25–35 zł.⁶⁰

W stosunku do sierot oraz najuboższych uczniów były stosowane ulgi w opłatach za naukę.⁶¹ W szczególnych przypadkach niektórych uczniów zwalniano całkowicie z opłat. W roku szkolnym 1937/38 z tego przywileju korzystało 16 uczniów, a ulgą w opłatach było objętych aż 64% uczniów.⁶² Warto podkreślić, że szkoła nie była nastawiona na zysk, a opłaty uczniowskie równoważyły tylko wydatki związane z jej utrzymaniem. Budowa obiektów i ich remonty były opłacane głównie z dotacji Kurii Diecezjalnej.⁶³

Niezamożnej młodzieży pomocą materialną służyły także organizacje szkolne i towarzystwa. I tak początkowo młodzież otrzymywała ją od Koła Wpisowego przy Gimnazjum Filologicznym im ks. J. Długosza,⁶⁴ a od 1928 r. od Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży przy Gimnazjum im. ks. J. Długosza.⁶⁵ Ono też przez cały okres swojej działalności służyło wsparciem materialnym przy zakupie pomocy naukowych, a słabych fizycznie uczniów wysyłało na kolonie zimowe i letnie oraz na wieś do

członków Towarzystwa. W latach 1935–1937 Towarzystwo urządziło dla uczniów ośrodek wypoczynkowy nad morzem w Jastarni.⁶⁶

Na uwagę zasługuje też inicjatywa ze strony samych, bardziej zamożnych uczniów, którzy na czele z kilkoma nauczycielami tej szkoły utworzyli w 1917 Koło Samopomocy Uczniowskiej.⁶⁷ Nie można też zapomnieć o organizacji, jaką była „Tania Kuchnia”, która np. w roku szkolnym 1919/20 wydawała dziennie 30 bezpłatnych śniadań.⁶⁸

Elitarny charakter szkoły pod względem wyznania, narodowości i pochodzenia społecznego wyrażał różnicowanie co do miejsca pochodzenia uczniów. I choć znaczną część ogółu uczniów stanowili mieszkańcy Włocławka i powiatu włocławskiego, to stosunkowo duża ich liczba pochodziła z innych miast i miejscowości Polski, a nawet spoza jej granic. I tak w roku szkolnym 1926/27 z Włocławka pochodziło 68 uczniów, a 121 z województwa warszawskiego, 39 z innych województw, 10 z Rosji, 7 z Ameryki.⁶⁹ Z kolei w roku szkolnym 1937/38 na 478 uczniów gimnazjum, liceum i szkoły powszechnej aż 316 pochodziło z Włocławka i powiatu włocławskiego, a reszta z różnych stron Polski.⁷⁰ W tym miejscu warto dodać, że dyrekcja gimnazjum, w trosce o najmłodszych uczniów, uruchomiła z dniem 6 września 1928 r. autobus, który dowoził do szkoły chłopców zamieszkujących odległe krańce miasta.⁷¹

Ważną rolę w procesie kształtowania osobowości uczniów odgrywało spełnianie praktyk religijnych, dlatego w gimnazjum każdego dnia na korytarzach przed rozpoczęciem lekcji odmawiano modlitwę, a w niedziele i święta młodzież gimnazjum brała udział we mszy w farze lub w bazylice katedralnej. Niedzielnym wymarszem do kościoła kierował nauczyciel gimnastyki. Po odprawionej mszy ksiądz prefekt głosił homilię do zebranej młodzieży.⁷² W ramach praktyk religijnych uczniowie w ciągu roku cztery razy przystępowali do sakramentu pokuty i Komunii.⁷³ Ważnym elementem życia religijnego był też udział młodzieży w nabożeństwie przed uroczystością jej patrona św. Stanisława Kostki (13 XI). Każdego roku w okresie Wielkiego Postu młodzież, pod kierunkiem swoich księży prefektów, odprawiała rekolekcje wielkopostne, na zakończenie których mszę w katedrze sprawował na ogół biskup ordynariusz.⁷⁴

Szczególny wymiar i znaczenie w pogłębieniu życia religijnego młodzieży miały trzydniowe czerwcowe rekolekcje zamknięte dla maturzystów wszystkich szkół średnich z diecezji włocławskiej.⁷⁵ Piękną tradycją szkoły były pielgrzymki maturzystów do Częstochowy przed maturą, a po maturze piesze pielgrzymki do Skępego.⁷⁶ Do tradycji należał też udział uczniów wraz z nauczycielami, a także szkolnej orkiestry w procesji Bo-

żego Ciała.⁷⁷ Na frontonie gimnazjum przygotowywano jedną ze stacji ołtarzowych.⁷⁸

W całokształcie wychowania, które prowadzono w duchu etyki katolickiej, kładziono akcent na wychowanie narodowe, a w okresie sanacji na wychowanie państwowe i społeczne.⁷⁹ Starano się także uczyć młodzież kreatywności, czemu miała służyć m.in. przynależność uczniów do różnych organizacji. Na terenie szkoły działały dwa rodzaje organizacji: religijne i pozareligijne. Do tych pierwszych należały: Krucjata Eucharystyczna⁸⁰ i Sodalicja Mariańska.⁸¹ Spośród organizacji świeckich na terenie szkoły działały: Samorząd Szkolny (1924), Kółko „Niezlomnych” (1917), Kółko Sportowe z czterema sekcjami (1919), Związek Harcerstwa Polskiego (1921), Kółko Historyczne z „Klubem Dyskusyjno-Społecznym” (1923), Kółko Krajoznawcze im. Wincentego Pola (1928), Liga Obrony Powietrznej Państwa, przy której istniało przez pewien czas Kółko Szybowcowe (1928), Kółko Przyrodnicze (1932), Kółko Muzyczne im. Stanisława Moniuszki (1917), Szkolna Kasa Oszczędności, która w załączku istniała już od 1918 r. (1935), Kółko Fotograficzne (1935), Liga Morska i Kolonialna (1935), Polski Biały Krzyż (1938) i Kółko Polonistyczne (1938).⁸²

Ważną rolę w procesie wychowawczym odgrywała również rada pedagogiczna, która – oprócz zadań właściwych – wybierała także wychowawców klasowych.⁸³ Ci z kolei, przypuszczalnie od roku szkolnego 1923/24, utworzyli tzw. „Koło Wychowawców”, które pełniło funkcję doradczą i pomocniczą w odniesieniu do rady pedagogicznej.⁸⁴ Kontynuatorką „Koła Wychowawców” od 1932 r. była prawdopodobnie „Rada Wychowawcza”.⁸⁵ Należy zauważyć, że w związku z utworzeniem w 1933 r. w gimnazjum – szkoły powszechnej, działały od tego czasu dwie rady pedagogiczne, choć głównym zwierzchnikiem całej szkoły nadal był dyrektor gimnazjum.⁸⁶

Skuteczność zabiegów wychowawczych uzależniona była w dużym stopniu od współpracy między szkołą i domem. W tym celu urządzone były specjalne konferencje z rodzicami i opiekunami uczniów. I tak na przykład w roku szkolnym 1918/19 odbyły się w ciągu roku trzy takie konferencje.⁸⁷ W kolejnych latach takie konferencje odbywały się po zakończeniu każdego okresu. Na spotkaniach z rodzicami omawiano takie kwestie wychowawcze, jak: higiena, odżywianie, przygotowanie lekcji, palenie papierosów czy chodzenie do kina na niedozwolone filmy.⁸⁸ Od 1933 r. elementem składowym każdej konferencji były referaty wygłaszane przez nauczycieli lub lekarza szkolnego.⁸⁹ Specyficzną formą zacie-

śnienia współpracy między szkołą a rodzicami była możliwość udziału tych ostatnich w niektórych posiedzeniach rady pedagogicznej, kiedy to omawiano ogólne zagadnienia wychowawcze.⁹⁰

Mimo tak wielkiego wysiłku wychowawczego podjętego przez nauczycieli gimnazjum jak i rodziców, z samym zachowaniem i kulturą uczniów nie było najlepiej, skoro przebywający w 1927 r. we Włocławku redaktor „Roczników Katolickich” ks. Nikodem Ludomir Cieszyński napisał: „Zauważyłem, że chłopci czy robotnicy mimo mojego zupełnie urzędowego stroju nie pozdrawiali mnie, ale co ciekawe, nawet u «Długoszków» nie zauważyłem tej łuny życzliwości, jaka bije ku księdzu w takim czysto zachodnio-polskim mieście. Mniejsza o mnie, jakiś obcy! Ale obojętność tych młokosów wobec zacnego, siwowłosego towarzysza (ks. Gruchalski) wprost mnie oburzała, a gdy o tym wspomniałem, powiedzieli mi księża, że i swojemu biskupowi – dobroczyńcy niekiedy się nie uklonią”.⁹¹

Pomimo tych niedomagań wychowawczych życie szkolne obfitowało w szereg różnego rodzaju imprez i wydarzeń, które w pewien sposób miały wpływ na wychowanie kulturalno-społeczne uczniów. Dlatego ważną rolę w wychowaniu młodzieży spełniały obchody związane z ważnymi wydarzeniami narodowymi, jak proklamowanie w dniu 20 października 1918 r. przez Radę Regencyjną zjednoczonej i niepodległej Polski. Taki sam charakter miały obchody rocznic powstań: listopadowego w dniu 1 grudnia 1917 r i styczniowego 21 stycznia 1918 r. Podobny wydźwięk miały obchodzone już w wolnej Polsce rocznice uchwalenia konstytucji 3 Maja, powrotu Polski nad Bałtyk czy przyłączenia Zaolzia.⁹²

Wśród znaczących wydarzeń w historii szkoły znajdują się też wizyty dostojników kościelnych, jak: wizytatora apostolskiego Achillesa Ratii, późniejszego Piusa XI (23 IX 1918),⁹³ prymasa E. Dalbora i abpa J. Nowowiejskiego (11 XI 1918 r) oraz prymasa A. Hlonda (23 III 1935 r).⁹⁴

* * *

Tragiczne piętno na losach Gimnazjum im J. Długosza wycisnęła II wojna światowa. W dniu 14 września 1939 r. budynek szkolny został zajęty przez wojska niemieckie i przeznaczony na szpital wojskowy. Wśród 217 nauczycieli z Włocławka i jego okolic, którzy zginęli za Polskę, 15 nauczycieli było z Gimnazjum im. J. Długosza. Po opuszczeniu w 1945 r. Włocławka przez wojska niemieckie, gmach zajęły wojska radzieckie, a następnie polskie. Wszystkie budynki zostały zniszczone w 30–40%. Dzięki zaangażowaniu Kurii, duchowieństwa i nauczycieli działalność gimnazjum wznowiono 4 maja 1945 r. Jednak na skutek szykan władz komunistycz-

nych zostało zamknięte z dniem 31 sierpnia 1949 r. Wznowiono je dopiero po 52 latach w III Rzeczypospolitej w dniu 2 lipca 2001 r.

PRZYPISY

- ¹ *Nowe gimnazjum męskie*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” (KDKK), 10(1916), s. 216–217; *Gimnazjum Biskupie Włocławskie*, tamże, s. 217–219. Gimnazjum powstało na pamiątkę 500. rocznicy urodzin wielkiego patrioty ks. Jana Długosza. Oprócz Gimnazjum im. ks. J. Długosza otwarto jeszcze w 1916 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej dwa gimnazja: gimnazjum żeńskie (początkowo były tylko 4 klasy) wraz z internatem we Włocławku, którego przełożoną została Janina Steinbokówna (*Nowe gimnazjum żeńskie*, KDKK 10(1916), s. 135, 215–216) oraz męskie 8-klasowe Gimnazjum Realne św. Józefa w Częstochowie przy Alei NMP 60, założone przez ks. Stanisława Krönerberga (liczyło 3 klasy i ok. 40 uczniów); akt poświęcenia tej szkoły odbył się 1 IX 1916 r. (*Gimnazjum realne w Częstochowie*, KDKK 10(1916), s. 255).
- ² *Otwarcie 8-klasowego biskupiego gimnazjum im. J. Długosza*, KDKK 10(1916), s. 262; „Rocznik Gimnazjum Humanistycznego im. ks. J. Długosza” (RGHD), 4(1926/27), s. 9.
- ³ RGHD, 4(1926/27), s. 8.
- ⁴ RGHD, 3(1924/25), s. 5; *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, pod red. K. Masłowskiego, Włocławek 1938, s. 6.
- ⁵ RGHD, 4(1926/27), s. 8–9. Lokal szkoły znajdował się w lewym skrzydle pałacu biskupiego. Ta część pałacu, gdzie mieściła się kiedyś szkoła realna, zajmowana była przez władze rosyjskie, a po ich ustąpieniu przez wojska niemieckie.
- ⁶ KDKK 10(1916), s. 262–263. Na nabożeństwo inauguracyjne w katedrze przybyli nauczyciele i wierni. Liturgii przewodniczył bp S. Zdzitowiecki, natomiast po skończonym nabożeństwie odczyt o Janie Długoszu wygłosił ks. C. Pęcherski. Poświęcenia sal dokonał osobiście bp S. Zdzitowiecki. W następnym dniu rozpoczęły się zajęcia.
- ⁷ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 6; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (APB), Akta Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego (AKOSzP), 8-klasowe Gimnazjum Męskie Ks. Biskupa Zdzitowieckiego we Włocławku, sygn. 3230, nr 403, 414, 415; RGHD, 3(1924/25), s. 5. Klasy następne przybywały w kolejnych latach istnienia gimnazjum.
- ⁸ RGHD, 3(1924/25), s. 6.
- ⁹ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 111, 558. W półurzędowej korespondencji używano nazwy: „Zakład Naukowo-Wychowawczy im. ks. J. Długosza” lub też w celu podkreślenia nowej struktury organizacyjnej: „Gimnazjum i Liceum im. ks. J. Długosza”. Obydwie szkoły średnie: gimnazjum i liceum posługiwały się pieczęcią, zatwierdzoną przez kuratorium: „Prywatne Liceum Męskie im. ks. J. Długosza z internatem, Włocławek”.
- ¹⁰ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 588, 630. Kuria, jako właściciel gimnazjum, uzupełniała środki brakujące na utrzymanie, zatwierdzała statut szkoły, określała wysokość pensji nauczycieli oraz ustalała wysokość opłat szkolnych. Ona też, na wniosek kuratorium czy dyrektora szkoły, zatrudniała lub zwalniała nauczycieli.
- ¹¹ Tamże. Dyrektor zobowiązany był dla kuratorium i Kurii Diecezjalnej składać okresowe i roczne sprawozdania.
- ¹² APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 403
- ¹³ RGHD, 3(1924/25), s. 9; *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 7. W gimnazjum istniały dwie orkiestry: smyczkowa i dęta, a także chór.
- ¹⁴ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł), Akta Kurii Diecezji Włocławskiej (AKDWł), og. III, 5: *Zakład im. ks. J. Długosza*, k. 1; RGHD, 4(1926/27), s. 9–10; *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 9.
- ¹⁵ Gimnazjum w roku szkolnym 1924/25 miało 7 klas i dwie klasy wstępne. Liczba uczniów wynosiła 261.

- ¹⁶ ADWŁ, AKDWŁ, og. III, 5, k. 1.
- ¹⁷ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 14. Projekt budynku wykonał architekt A. Buraczewski z Warszawy.
- ¹⁸ KDKK 21(1927), s. 37.
- ¹⁹ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 9, 17; M. Ziemkiewicz, *Historia zakładu naukowo-wychowawczego im. ks. Jana Długosza we Włocławku w latach 1916–1949*, Włocławek 2001, s. 22; „Słowo Kujawskie” 1928, nr 228(7 X), s. 1. Uroczystość rozpoczęła się mszą odprawioną w katedrze o godz. 9.45, następnie dokonano poświęcenia sztandaru, po czym odbyła się defilada uczniów przed sztandarem. Na sztandarze z jednej strony znajdowało się godło państwowe i nazwa szkoły, a z drugiej obraz Matki Bożej. U nasady szczytu umieszczono hasło: „Szanuj honor własny, rodziny i szkoły”.
- ²⁰ R. Andrzejewski, *Skąd pochodzi napis na gmachu Długosza?*, „Ład Boży” (dod. do „Niedzieli”) 2000, nr 36(23 V), s. I–II. Słowa Seneki w oryginale: „Otium sine litteris mors est et hominis vivi sepultura” (życie bezczynne, bez zajęć literackich, jest śmiercią i pogrzebem żywego człowieka). Napis na frontonie skrócono i zamiast słowa „otium” dano „vita”.
- ²¹ ADWŁ, AKDWŁ, og. III, 5, k. 48; RGHD 4(1926/27), s. 16. Od 1918 r. do 1920 r. istniał przy szkole konwikt (bursa), w którym mieszkało 24 uczniów. W dniu 1 IX 1927 r. ponownie uruchomiono internat, w którym mieszkało w następnym roku już 70 uczniów. Jego kierownikiem był dyrektor szkoły ks. A. Leśniewski. W 1931 r. w internacie zamieszkiwało 108 uczniów. Do internatu przyjmowano chłopców od 9 roku życia. Wychowankowie mieli zapewnioną opiekę lekarską. Nad zdrowiem uczniów czuwała też higienistka i stomatolog. Wielką rolę w realizacji programu wychowawczego odgrywali wychowawcy, którzy byli zawsze do dyspozycji uczniów, zwłaszcza w czasie odrabiania przez nich pracy domowej. Kierownictwo internatu utrzymywało ścisły kontakt z rodzicami wychowanków.
- ²² *Poświęcenie internatu w gimnazjum im. Długosza*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” (KDWŁ) 24(1930), s. 317. Uroczystą mszę w kaplicy szkolnej o godz. 9 odprawił bp K. Radoński. Sama uroczystość poświęcenia odbyła się o godz. 12.30.
- ²³ S. Librowski, *Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1939–1945*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 38(1979), s. 312; *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 11. Ostatni etap budowy zakończył się w roku szkolnym 1930/31.
- ²⁴ Po odzyskaniu niepodległości reforma szkoły średniej została dokonana nie drogą wydania odrębnej ustawy, lecz przez *Program naukowy szkoły średniej* (Warszawa 1919), wydrukowany następnie w drugim wydaniu zatytułowanym *Zasady nauczania w szkole średniej* (Warszawa 1921). Wśród zakładów średnich przeważać miały 8-klasowe gimnazja różnych typów, wydziałów (klasyczne z łaciną od I do VII kl. i greką od IV do VIII kl. oraz humanistyczne z łaciną lub matematyczne i przyrodnicze), do których można było uczęszczać po ukończeniu 4 klas szkoły powszechnej. Szkołę średnią podzielono na dwa szczeble programowe: trzyletni przygotowawczy i pięcioletni systematyczny. Pierwszy szczebel – programowo jednolity – otrzymał nazwę gimnazjum niższego; drugi – zróżnicowany na cztery typy o oddzielnych podstawach wychowawczych – gimnazjum wyższego. W klasach I–III obowiązywał zasadniczo ten sam program jak w trzech ostatnich klasach siedmioklasowej szkoły powszechnej.
- ²⁵ S. Librowski, *Materiały do dziejów...*, art. cyt., s. 312; RGHD 3(1924/25), s. 8–9. W spisie nauczycieli, którzy pracowali w gimnazjum w latach 1916–1925 jest 98 nazwisk, wśród których było 29 księży. W tej liczbie aż 9 nauczycieli posiadało tytuł doktora.
- ²⁶ „Rocznik Diecezji Włocławskiej” 1939, s. 30; B. Czarniecki, *Opowieści z dawnego Zamczka*, Włocławek 1997, s. 87.
- ²⁷ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 588 (Statut Gimnazjum); A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiś, *Gimnazjum i Liceum im. ks. Jana Długosza we Włocławku 1916–1949*, Bydgoszcz 1995, s. 117–120.
- ²⁸ *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Mięso, t. 1, Warszawa 1984, s. 63–68.
- ²⁹ APB, AKOSzP, sygn. 3230, 417, 480; *Ustawa o szkolnictwie średnim ogólnokształcącym*, Warszawa 1922.
- ³⁰ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 415; RGHD 4(1926/27), s. 20.

- ³¹ Dz. UMWRiOP, 1921, nr 1; *Ustawa o szkolnictwie średnim ogólnokształcącym*, Warszawa 1922.
- ³² RGHD 4(1926/27), s. 20.
- ³³ A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 85.
- ³⁴ Tamże, s. 83.
- ³⁵ RGHD 3(1924/25), s. 5.
- ³⁶ Tamże. Miesięczna pensja nauczyciela gimnazjum w zależności od ilości godzin wynosiła w roku szkolnym 1917/18 od 675 do 5100 marek.
- ³⁷ RGHD 4(1926/27), s. 18–19; M. Ziemkiewicz, *Historia Zakładu...*, dz. cyt., s. 83. Do grona nauczycieli należeli: Maria Margielówna, ukończyła paryską Sorbonę, Wincenty Szlązak – uniwersytet w Liège, Piotr Wittman – Akademię Muzyczną w Budapeszcie. Z księży uczyli wtedy: ks. prefekt dr Józef Bielowski, ks. lic. Piotr Zwierz, ks. Lambert Śliński – filolog klasyczny oraz ks. Stanisław Wojsa.
- ³⁸ ADWł, AKDWł, og. III, 5, k. 216; A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 64–65. Miesięczna płaca nauczycieli w roku szkolnym 1934/35 w zależności od ilości lekcji wynosiła od 75,96 do 693,74 zł. Dyrektor szkoły pobierał dodatek służbowy w wysokości 130 zł miesięcznie. Nauczycielom w gimnazjum przyznawany był też dodatek 20%. Płatne było również wychowawstwo w wysokości 2 godzin nadliczbowych. Wszyscy nauczyciele mający na utrzymaniu rodziny otrzymywali 7% dodatku rodzinnego.
- ³⁹ RGHD 4(1926/27), s. 58.
- ⁴⁰ A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 136–145.
- ⁴¹ H. Olszar, *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2000, s. 220.
- ⁴² RGHD 4 (1926/27), s. 58–59.
- ⁴³ P. Furczyk, *Szkic biograficzny o księdzu Konradzie Wojciechu*, Kraków 1968, s. 5–6 (mps).
- ⁴⁴ DzURP, 1932, nr 38, poz. 309.
- ⁴⁵ J. Wajer, *Życie kulturalne Włocławka w latach 1918–1939*, Bydgoszcz 1997, s. 91. Szkoła choć uruchomiona została w roku szkolnym 1933/34, to uprawnienia państwowe otrzymała dopiero w 1938 r. Do szkoły tej przyjmowano uczniów wyłącznie wyznania katolickiego. Opłaty wynosiły 24–45 zł miesięcznie.
- ⁴⁶ ADWł, AKDWł, og. III, 5, k. 90.
- ⁴⁷ A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 92. W roku szkolnym 1937/38 zdawała egzamin ostatnia klasa starego typu. Do egzaminu dopuszczono 28 uczniów, ale świadectwo dojrzałości otrzymało 27 uczniów.
- ⁴⁸ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 125; A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 93. W pierwszym roku szkolnym 1938/39 nowego typu do egzaminu maturalnego przystąpiło 22 uczniów; z profilu humanistycznego – 14 i z profilu przyrodniczego – 8. Świadectwa maturalnego nie otrzymało dwóch uczniów z profilu humanistycznego.
- ⁴⁹ ADWł, AKDWł, og. III, 5, k. 160.
- ⁵⁰ M. Morawski, *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek 1933, s. 323.
- ⁵¹ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 588. Zasadę tę wprowadzono już w 1916 r. na wniosek K. Służalka i ks. W. Owczarka.
- ⁵² A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 68.
- ⁵³ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 258, 354, 478, 572–575.
- ⁵⁴ A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 69.
- ⁵⁵ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 177. W roku szkolnym 1937/38 we wszystkich trzech typach szkół 84 uczniów było synami właścicieli i dzierżawców powyżej 50 ha.
- ⁵⁶ A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 71.

- ⁵⁷ APB, AKOSzP, sygn. 3230, nr 387. Opłaty szkolne i internatowe należało uiszczać za pełne 10 miesięcy i płatne były z góry do 7 dnia każdego miesiąca.
- ⁵⁸ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 194.
- ⁵⁹ Tamże, s. 195. Depozyt podlegał zwrotowi pod koniec roku lub po zaprzestaniu korzystania z internatu. Uczniowie mieszkający w internacie płacili jeszcze dodatkowo 5 zł miesięcznie za pranie.
- ⁶⁰ Tamże, s. 43, 52–53.
- ⁶¹ Tamże, s. 194.
- ⁶² A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 75–76.
- ⁶³ Tamże, s. 77.
- ⁶⁴ RGHD 1(1917/18), s. 96. W roku szkolnym 1918/19 wyasygnowało ono pieniądze na wpisy dla 60 uczniów.
- ⁶⁵ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 142–148. Genezy tej organizacji można dopatrywać się w zainicjowanym w 1917 r. przez D. Trzczińskiego z Włocławka tzw. „Stypendium T. Kościuszki dla uczniów 8-klasowego Gimnazjum Filologicznego im. J. Długosza”. I choć stypendium to nie trwało długo, to idea pomocy dla niezamożnych uczniów tej szkoły pozostała żywa. Już w 1918 r. powstało stowarzyszenie pod nazwą „Koło Wpisów przy 8–10-klasowym Gimnazjum Filologicznym im. ks. J. Długosza” skupiające rodziców tego gimnazjum oraz sympatyków. Wśród sympatyków stowarzyszenia, tzw. protektorów, byli: abp E. Dalbor, baron L. Krönenberg z Brzezia czy Rada Narodowa z Poznania.
- ⁶⁶ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 147; M. Ziemkiewicz, *Historia Zakładu...*, s. 106–107.
- ⁶⁷ RGHD 1(1917/1918), s. 94. Fundusze czerpano z 20-groszowych składek członkowskich, imprez dochodowych, prowadzonego sklepiku i antykwariatu.
- ⁶⁸ A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 77.
- ⁶⁹ RGHD 4(1926/27), s. 69.
- ⁷⁰ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 178–179; M. Ziemkiewicz, *Historia Zakładu...*, s. 46.
- ⁷¹ „Słowo Kujawskie” 1928, nr 240(5 IX), s. 4.
- ⁷² *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 84–85.
- ⁷³ RGHD 1(1917/18), s. 178.
- ⁷⁴ *Czynności pasterskie*, KDKK 13(1919), s. 126.
- ⁷⁵ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 85.
- ⁷⁶ RGHD 4(1926/27), s. 28.
- ⁷⁷ RGHD 1(1917/18), s. 78.
- ⁷⁸ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 85.
- ⁷⁹ W.M. Borowski, *Ogólne zarysy wychowania narodowego*, Lwów 1918, s. 177; S. Pigoń, *Do podstaw wychowania narodowego*, Kraków, 1917, s. 97; K. Bartnocka, *Wychowanie państwowe*, w: *Rozprawy z dziejów oświaty*, pod red. Ł. Kurdybacy, t. 15, Wrocław 1972; A. Mietz, M. Pawlak, M. Szczotkowska-Topiń, *Gimnazjum i Liceum...*, dz. cyt., s. 97–102.
- ⁸⁰ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 152. Koło powstało 25 maja 1934 r. w Szkole Powszechnej. W 1938 r. koło liczyło 55 członków.
- ⁸¹ RGHD 3(1924/25), s. 9. Sodalicia Mariańska została założona 26 maja 1918 r. i liczyła 35 uczniów. Wkrótce przerwała działalność i do 1924 r. nie istniała na terenie szkoły. Pierwszym jej moderatorem był ks. K. Makowski. Po wznowieniu działalności Sodalicia tworzyła sekcje: uświadamiania religijnego, misyjnej i miłosierdzia chrześcijańskiego.
- ⁸² M. Ziemkiewicz, *Historia Zakładu...*, s. 116–125.
- ⁸³ ADWł, og. III, 5, k. 160.
- ⁸⁴ ADWł, Akta Liceum im. ks. J. Długosza, 13: Protokoły zebrania „Koła Wychowawców Gimnazjum im. J. Długosza we Włocławku” 1923–31, k. 1–2, 8–10, 17–21, 26–27, 32–34; tam-

że, 11: Kronika szkoły. Na każdym zebraniu „Koła Wychowawców” przedstawiano sprawozdanie ze stanu wychowania w poszczególnych klasach. Opracowano tzw. „Kodeks kar moralnych”. Nadto utworzono instytucję dwóch nowych wychowawców, nie związanych z żadną klasą, których zadaniem miało być czuwanie nad zachowaniem uczniów poza szkołą, a także zwiedzanie stacji oraz wydawanie o nich opinii. Owocem zebrań „Koła Wychowawców” było opracowanie w 1923 r. nowego regulaminu uczniowskiego, którego hasłem było: „Szanuj honor własny, rodziny i szkoły”. W zakres zainteresowań Koła wchodziła też kwestia dotycząca działalności organizacji młodzieżowych. Na zebraniach Koła dokonywano przydziału kuratorów do poszczególnych organizacji. Przyjęto też statut Samorządu Szkolnego.

⁸⁵ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 90.

⁸⁶ Tamże, s. 42, 97–98, 132; ADWł, AKDWł, og. III, 5, k. 211.

⁸⁷ RGHD 1(1917/18), s. 76.

⁸⁸ RGHD 3(1924/25), s. 20; M. Ziemkiewicz, *Historia zakładu...*, s. 101.

⁸⁹ *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 142.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ N. Cieszyński, *Z Włocławka i okolic*, „Roczniki Katolickie” 5(1927), s. 398–399.

⁹² KDWł 33(1939), s. 13.

⁹³ „Słowo Polskie” 1918, nr 200(24 IX). W imieniu nauczycieli w języku włoskim przemawiał ks. F. Ligenza. Delegat Stolicy Apostolskiej w towarzystwie ordynariusza i dyrektora S. Brzozowskiego zwiedził szkołę, a przed nuncjuszem 300 uczniów odbyło defiladę.

⁹⁴ KDKK 12(1918), s. 226; RGHD 2(1918/1919), s. 37; *Zakład im. Ks. J. Długosza we Włocławku*, dz. cyt., s. 174.